Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Dr. T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 11 Maart 1920

Doel van de „Handelingen der Apostelen"

door

Dr. S. GREIJDANUS.

III

Maar de Heere zegt niet alleen, wat Zijne apostelen zouden doen, doch ook waar zij hun getuigenis omtrent Hem zouden laten hooren, n.m.l. te Jeruzalem en in geheel Judea en Samaria en tot aan het uiterste der aarde. Daarmede spreekt de Heere niet uit, dat ook overal kerken gesticht zouden worden. Mocht die kerkstichting al het gevolg van dat apostolisch getuigenis zijn, deels zelfs ook onderstelling wezen voor het volle komen van dat apostolisch getuigenis aangaande Hem, tot aan het uiterste der aarde, toch wordt met dit woord onzes Heilands niet formeel van stichting van 's Heeren kerk overal gesproken. Over het resultaat, de uitwerking van de apostolische verkondiging van Hem, laat de Heere Zich nu niet met evenzoovele woorden uit. Slechts geeft Hij te kennen, en beveelt Hij aan Zijne apostelen, dat zij te Jeruzalem, in geheel Judea en Samaria, en tot aan het uiterste der aarde, hun getuigenis omtrent Hem zullen doen vernemen. Enkel over hun getuigen van Hem overal spreekt Hij nu. Wat daarmede gegeven, er door gewerkt, ervoor vereischt zou zijn aan kerkstichting, laat Hij onbesproken.

Hiermede in overeenstemming zien wij in *Handelingen* ons wel de stichting van kerken op vele plaatsen verhaald,

maar zonder dat wij recht hebben tot de bewering, dat het Lucas in *Handelingen* vooral te doen is, om de stichting en uitbreiding van 's Heeren kerk in al uitgestrekter gebied mede te deelen. Te Caesarea wordt Cornelius met anderen in den Heere geloovig, 10 : 25, 44, 48, maar omtrent de verdere ontwikkeling der kerk aldaar, verhaalt Lucas ons weinig, terwijl hij zoo breed de prediking van den apostel Petrus aldaar, de aanleiding er toe, en wat daarmede in verband te Jeruzalem door den apostel gesproken werd, beschrijft, 10 en 11. De kerk te Antiochië in Syrië heeft zeer groote beteekenis gehad. Van haar ontstaan geeft Lucas maar in weinig woorden kennis, 11 : 19-26. Te Athene waren wel enkelen, die geloovig werden, 17 : 34, maar het heeft den schijn, alsof het Lucas meer te doen is, om te verhalen, welke redevoering de apostel Paulus daar gehouden heeft, dan om nauwkeurige inlichting te verschaffen over de stichting en ontwikkeling der kerk in die stad. Van de opkomst der kerk te Rome zegt Lucas ons in *Handelingen* niets, maar wel deelt hij ons mede, wat de apostel Paulus aldaar tot de Joden heeft gesproken. Zoo kunnen we zien, dat natuurlijk mededeeling van kerkstichting en uitbreiding van het Christendom niet buiten Lucas'oogmerk lag, maar dat zoodanige beschrijving toch niet het eigenlijke doel was, hetwelk hij zocht te treffen. Hoofdzaak was hem het verhaal, *dat* en *hoe* het apostolisch getuigenis aangaande den Heere te Jeruzalem, in geheel Judea en Samaria, en tot het uiterste der aarde, uitgedragen werd.

Met Zijn woord in 1 : 18 geeft de Heere ook aan, in welke volgorde de verschillende plaatsen het apostolisch getuigenis aangaande Hem zouden en moesten vernemen. Eerst Jeruzalem, dan Judea en het geheele Joodsche land, vervolgens Samaria, en zoo al verder, tot dat het over de geheele aarde gehoord werd. In die volgorde deelt Lucas ook de uitdraging van dat apostolisch getuigenis mede. Eerst teekent hij, hoe het breed en herhaaldelijk, op onderscheiden wijs en tot onderscheiden personen, te Jeruzalem

uitging, 1-7. Vervolgens zegt hij, dat het in geheel Judea en in Samaria gehoord werd, 8-11 : 18. Dan volgt de mededeeling, dat het al verder doordrong tot Phoenicië, Cyprus en Antiochië in Syrië, alwaar ook begonnen werd met heidenzending, 11 : 19-26. Daarop verhaalt hij, hoe het, inzonderheid door den apostel Paulus, gepredikt werd in Klein-Azië, in Griekenland, en eindelijk ook te Rome, 13-28. Daarmede was het gebracht zelfs naar de wereldstad van destijds, de hoofdstad van het wereldrijk in die eeuwen. Feitelijk was het daar reeds eerder bekend geworden en geloofd, 28 : 15; vgl. Rom. 1 : 7-15; 15 : 22-24. Maar Lucas wilde in het licht stellen, hoe het ook als formeel te Rome uitgedragen werd. Rome had bizondere beteekenis; vgl. ook Rom. 15 : 19-23. Lucas eindigt zijne *Handelingen* dan ook met de mededeeling van eene redevoering van den apostel Paulus te Rome, gesproken tot de Joden aldaar, 28 : 17-28, en vervolgens met te zeggen, dat de apostel daar twee jaren lang het koninkrijk Gods predikte en met alle vrijmoedigheid de dingen aangaande den Heere Jezus Christus leerde onverhinderd.

Dit laatste zeggen, waarmede Lucas zijn *Handelingen* eindigt, is opmerkelijk. Hij spreekt van des apostels leeren van de dingen omtrent den Heere Jezus Christus. Dat ziet dus op het getuigen van den Heere. Het herinnert aan, en slaat terug op, 1 : 8. Voorts zegt Lucas, dat de apostel dat getuigenis twee jaren lang gaf μετὰ πάσης παρρησίας = met alle vrijmoedigheid, of ook = met alle openheid. En eindelijk legt hij er nadruk op, dat dit geschiedde onverhinderd. Met dàt laatste woord eindigt hij zijn boek. Het is, of hij er mee aanduiden wil, dat het apostolisch getuigenis nu als van het middelpunt der toenmaals bewoonde wereld uit kon doordringen tot over de geheele aarde. Was het eindelijk gekomen ook tot Rome, vgl. 28 : 14b, zoo kon het vandaar uitgaan naar steeds verder gelegen plaatsen, ook tot het uiterste der aarde.

Daarmede echter, dat Lucas zijn verhaal in *Handelingen*

eindigt met de beschrijving van het getuigenis aangaande den Heere Jezus door den apostel Paulus te Rome, zegt hij niet, dat 's Heeren woord in 1 : 8 ook reeds met de komst van dat apostolisch getuigenis te Rome, zijne volle vervulling ontvangen had. Veeleer zou 28 : 30, 31 eene andere gedachte kunnen wekken. En in elk geval, Lucas' opvatting van 's Heeren woord in 1 : 8 zou op zichzelve nog niet beslissen over den wezenlijken zin van dat woord. Al hebben toch de apostelen niet persoonlijk hun getuigenis aangaande den Heere Jezus over de geheele aarde, tot aan haar uiterste einde, kunnen laten hooren, zoo blijven zij niettemin die getuigen de eeuwen door, op elke plaats over de geheele wereld, omdat alle prediking van den Heere Christus rust op hun woord, en zij in hun geschriften, alsmede door het van hen in *Handelingen* opgeteekende getuigenis van den Heere Jezus, blijven spreken overal waar dat woord gelezen of gehoord wordt, en tot ieder, die het verneemt. Het woord des Heeren in *Hand.* 1 : 8 strekt dus verder, dan het verhaal zelf in *Handelingen* van het uitgaan van het apostolisch getuigenis aangaande den Heere Christus in al breeder kringen, tot zelfs aan Rome toe. Maar Lucas zet het verhaal van de uitdraging van dat apostolisch getuigenis niet verder voort, omdat de doordringing van dat getuigenis ook tot Rome, reeds de vervulling van 's Heeren woord in 1 : 8 deed aanschouwen, en de verdere vervulling ervan a.h.w. waarborgde; te meer waar Lucas zijn boek eindigen kon met de mededeeling van des apostels verkondiging van den Heere Christus ἀκωλύτως = *onverhinderd.*

IV.

Evenwel geeft Lucas niet alleen in hdst. 1 : 8, door mededeeling van een eigen woord des Heeren tot Zijne apostelen, aanwijzing omtrent den inhoud en de indeeling van zijn boek der *Handelingen*, maar ook geeft hij op eene andere plaats in zijn werk soortgelijke aanduiding ter zake van een deel van zijn boek. Eene belangrijke plaats in *Handelingen* wordt

ingenomen door het verhaal van des apostels Paulus arbeid in het Evangelie. Afgezien van hetgeen van Paulus verhaald wordt in *Hand.* 9 : 1-30, en nog van zijn Evangeliewerkzaamheid in hdst. 11 : 25-30 opgeteekend staat, mogen wij zeggen, dat *Hand.* 13-28 in hoofdzaak over hem en zijn prediking gaat. Dat is nochtans een deel van *Handelingen*, hetwelk niet buiten de aanwijzing in 1 : 8 valt, doch mede daardoor omspannen wordt. We behoeven maar te denken aan „het uiterste der aarde", daar genoemd, en daarbij aan den arbeid van den apostel in Klein-Azië en Griekenland, en aan zijne komst eindelijk te Rome, waarvan de *Handelingen* ons kennis geven. Paulus vooral is in *Handelingen* de apostel, die den naam des Heeren naar verre uitdraagt, en wiens getuigen van den Heere ook te Rome, ten deele woordelijk wordt medegedeeld. Niettemin vormt wat in *Hand.* 13-28 verhaald wordt, een afzonderlijk deel. En voor dat belangrijke onderdeel geeft Lucas wederom eene aanduiding wat inhoud en verdeeling betreft, soortgelijk als voor zijn geheele boek in 1 : 8. Hij kiest daartoe evenzeer een eigen woord des Heeren, nu wel niet tot Zijn toekomstigen dienaar in eigen persoon gesproken, zooals in 1 : 8 tot Zijne discipelen, die bij Hem waren, en met Hem samenspraken; hoewel Zijn woord toen niet hen alleen, met uitsluiting van anderen, doch met insluiting van meerderen, gold; maar nu was het een woord des Heeren tot Zijn discipel Ananias, dien Hij naar Paulus henenzond. Wij vinden dat woord in *Hand.* 9 : 15, 16. Daar zegt de Heere van Saulus, dat deze Hem een uitverkoren vat is, om Zijnen naam te dragen voor heidenen en koningen en kinderen Israëls. En dat de Heere hem zou toonen, hoeveel hij zou moeten lijden voor Zijnen naam. Daarmede geeft de Heere te kennen, dat ook het arbeidswerk van den apostel Paulus zou zijn, om Hem bekend te maken, van Hem te spreken of te getuigen; vgl. 22 : 15; 23 : 11. En alzoo deelt ook Lucas veel mede van des apostels prediking, en neemt hij betrekkelijk lange redevoeringen van hem in de Handelingen op in hdst. 13, 17, 20, 22, 26, 28.

Voorts zegt de Heere, dat de apostel veel zal moeten lijden voor Zijnen naam; waarmede correspondeert, dat Lucas van velerlei lijden van den apostel Paulus gewag maakt; verwerping door de Joden te Antiochie in Pisidie, 13, 45, 46; steeniging te Lystre, 14 : 19; geeseling en gevangenschap te Philippi, 16 : 22-24; vervolging te Thessalonica, 17 : 5, en te Berea, 17 : 13; spot te Athene, 17 : 18, 32; gevaar te Corinthe 18 : 12, en te Epheze, 19 : 23 v.v.; doodsgevaar te Jeruzalem, 21 : 30-32; 23 : 12-15; mishandelingen aldaar, 22 : 24, 25, en gevangenschap in die stad, 21 : 33, en te Caesarea, 23: 33-35; 24 : 27; en te Rome: 28 : 16, 29; storm en bangen nood en schipbreuk op zee, 27 : 14-44; adderbeet op Melite (Malta), 28 : 3. De apostel heeft nog meer geleden, II Cor. 11 : 23-29; vgl. ook I Clem. V, 5-7. Maar wat Lucas van des apostels lijden verhaalt, is zooveel, dat er de daadwerkelijke vervulling van 's Heeren woord in *Hand.* 9 : 16 duidelijk uit gelezen kan worden.

En eindelijk nog ligt in 's Heeren woord tot Ananias, voor wie de apostel Paulus 's Heeren naam uitdragen, of getuigenis van Hem geven, zou: voor heidenen en koningen en kinderen Israëls. Drie aanduidingen alzoo, en in deze volgorde, dat eerst van heidenen, daarna van koningen, en vervolgens van kinderen Israëls gesproken wordt. Nu hebben wij dit niet in zulken zin op te vatten, dat de apostel eerst uitsluitend aan heidenen den Heere Christus zoude prediken, dan alleen voor koningen, en vervolgens enkel aan Israëlieten. Hier worden hoofdaanduidingen gegeven, gelijk ook daaruit afgeleid kan worden, dat met het woord koningen nu niet slechts degenen, die wij koningen noemen, aangewezen worden, maar tevens andere machthebbers. In het algemeen zijn overheden bedoeld, maar toch ook wel zelfs in letterlijken zin wie koning waren.

Vergelijken wij nu met deze aanduiding den loop van het verhaal in *Handelingen* van des apostels Paulus Evangelieprediking, dan moet het ons wel treffen, dat generaliter genomen, eerst des apostels arbeid onder heidenen wordt geschetst: 13-20; daarna zijn getuigen voor overheidspersonen,

bevelhebbers, stadhouders, Joodschen raad, en ook voor koning Agrippa 22-26; en eindelijk nog zijn spreken van den Heere Christus tot Joden te Rome: 28 : 17-28; terwijl dan de *Handelingen* eindigen.

In Antiochië in Pisidië zijn het wel Joden, tot wie de apostel, in gemeenschap met Barnabas, eerst spreekt, maar wordt het door der Joden houding tegenover het Evangelie noodig, dat 's Heeren apostelen zich keeren tot de heidenen, 13 : 46. Van beteekenis is daar ook des apostels woord in vs. 47. Het soortgelijke herhaalt zich te Thessalonica, 17 : 4, 5; te Berea , 17 : 13; te Corinthe, 18 : 6.

Alzoo kunnen we zeggen, dat destijds des apostels werkzaamheid voornamelijk of voor het grootste deel was het prediken van den Heere Christus aan heidenen.

Vervolgens zijn het te Jeruzalem en te Caesarea ook wel Joden, die des apostels woorden hooren, terwijl hij in hdst. 22 zelfs formeel de Jeruzalemsche Joden aan- en toespreekt, maar geschiedt zijn spreken toch niet alleen in tegenwoordigheid van overheidspersonen, maar ook krachtens hunne machtiging: 21 : 40; 22 : 30; 24 : 10, 24; 25 : 7, 8; 26 : 1, of ook als in optima forma voor en tot hen: 22 : 30-23 : 5; 24 : 1, 10, 24; 25 : 6, 7; 25 : 23-26 : 1. Zoodat het hoofdkarakter van des apostels Evangeliewerkzaamheid daarbij dus metterdaad is, dat hij des Heeren naam draagt voor overheden en ook letterlijk voor koningen: 25 : 23, 24; 26 : 27.

Ten laatste zijn het te Rome bijna alleen Joden, tot wie de apostel de in *Hand.* 28 vermelde rede houdt: 28 : 17, 28.

Wij zien derhalve, dat de gang van Lucas' verhaal in *Handelingen* van den Evangeliearbeid van den apostel Paulus merkwaardig overeenkomt met het woord des Heeren aangaande Zijnen toekomstigen dienaar tot Ananias, Hand. 9 : 15, 16; en dat ook de teekening van die werkzaamheid zelve, alsmede van des apostels ondervinden bij dien arbeid, volkomen harmonieert met wat de Heere dienaangaande tot Ananias zeide.

Deze overeenkomst kan niet toevallig zijn. Zij is opzettelijk

en door Lucas bedoeld. Deze heeft het woord des Heeren tot Ananias aangaande den Evangeliedienst van den apostel Paulus beschouwd als een schetsaanduiding van diens arbeid, naar hoedanigheid, gang, en gevolg voor hemzelven. En als zoodanig heeft hij het ook gebruikt bij zijn beschrijving van des apostels werkzaamheid in den Evangeliedienst.

V.

Nu volgen hieruit belangrijke conclusies. Ten eerste blijkt alzoo, dat het einde van *Handelingen* met Lucas' doel volkomen in overeenstemming is. Dat laatste hoofdstuk van *Handelingen* bevat een *prediking van den Heere Christus* door den apostel Paulus aan *Joden*, vgl. 9 : 15, te *Rome*, vgl. 13 : 47 ; 1 : 8.

In de tweede plaats volgt, dat Lucas met dat eindhoofdstuk van *Handelingen* zijn program aangaande de beschrijving van den Evangeliearbeid van den apostel Paulus geheel afgewerkt heeft. Voor de veronderstelling, dat hij van plan was, nog een derde boek te geven, ter aanvulling van *Handelingen*, blijkt geenerlei grond ten aanzien van den arbeid van den apostel Paulus. Integendeel geeft hij in *Handelingen* precies en volledig, wat hij blijkbaar zich voorgenomen had, met betrekking tot den apostel Paulus te boek te stellen, en wat hij ook aan zijn lezers tevoren als zijn oogmerk in dezen had doen weten.

En dus behoeft dat slothoofdstuk van *Handelingen* ons ook niet te verwonderen, noch geeft het recht, daaruit gevolgen te willen afleiden inzake den tijd, wanneer Lucas zijn *Handelingen* schreef; vgl. A. Harnack, *Neue Untersuchungen zur Apostelgeschichte*, S. 65-69; noch om vermoedens te vormen aangaande mogelijke redenen, waarom Lucas den eventueelen dood van den apostel niet zou verhaald hebben; vgl. A. Harnack, *Neue Untersuchungen* u.s.w. S. 67, 2.

Dit een en ander ook nog in verband met verdere conclusies. Uit *Hand.* 9 : 15, 16, als blijkbaar program voor

Lucas van zijn voorgenomen beschrijving van den Evangelie-arbeid van den apostel Paulus, wordt ook bevestigd, dat hdst. 1 : 8 door hem bedoeld is als aanduiding van inhoud en gang van hetgeen hij in *Handelingen* zou schrijven. De overeenkomst tusschen deze twee plaatsen te dezen aanzien is opmerkelijk. Daar is onderlinge gelijkheid; en alzoo kan de strekking van de eene dienen tot bevestiging van die der andere.

Nu spreekt de Heere in 1 : 8 van het getuigen zijn van Hem, evenals in 9 : 15 van het dragen van Zijnen naam, als het werk Zijner apostelen. Dat moest dus de hoofdzaak wezen van den inhoud van *Handelingen*: niet het bieden van min of meer volledige biographieën, maar de verkondiging van den Heere Christus door Zijne apostelen, van Jeruzalem uit in al breeder kring, tot zelfs in het middelpunt van de toenmaals bekende wereld, de wereldstad Rome.

Daarom verdwijnen in *Handelingen* de apostelen, zonder nauwkeurige aanwijzing van hun levenseinde, uit ons gezicht. Alleen Jacobus' dood wordt ons bericht, doch slechts kort, 12 : 2. Van de anderen worden de namen medegedeeld, 1 : 13, 26. Ook worden zij meermalen zonder persoonlijke noeming vermeld: 2 : 1, 14, 32, 43; 4 : 23, 33, 36; 5 : 12, 29, 40; 6 : 2; 8 : 1, 14; 9 : 27; 11 : 1; 15 : 4, 6, 22. 23; 16 : 14. Maar bizonderheden van hun levensloop worden niet verhaald. En aangaande hun dood vernemen wij niets; nu, behalve van Jacobus, afgezien van Stephanus. Petrus echter en Johannes worden meermalen met name genoemd, en naar verschillende werkzaamheden beschreven: 3 : 1, 3, 4, 11; 4 : 8, 13. 19; 5 : 3, 9. 29; 8 : 14, 20; 9 : 32-41; 10 en 11; 12 : 2-17; 15 : 7-14; doch na 12 : 2 wordt ook Johannes niet meer genoemd; en van Petrus hooren wij niet meer na 12 : 17, waar gezegd wordt, dat hij naar eene andere plaats ging (afgezien nu van 15 : 7-14). Waar de verschillende apostelen henengegaan zijn, wat zij verder gedaan hebben, wat er van hen ten laatste geworden is, deelt Lucas ons niet mede. Het was hem niet te doen om hen naar hunne levensgeschiedenis, of zelfs maar naar hunne werkzaamheid in den

Evangeliedienst, te beschrijven; laat staan dat volledig te doen. Hiermede komt nu overeen, dat Lucas ook van den apostel Paulus niets meer verhaalt na diens komst te Rome en zijn getuigenis aldaar van den Heere Jezus tot Joden. Daarmede was Lucas' plan inzake zijn schrijven van de *Handelingen* afgewerkt. Verdere bizonderheden van het leven en arbeiden en lijden en eventueele sterven van den apostel Paulus te verhalen, lag niet in zijn voornemen. Het ging hem ook bij zijn schrijven over dezen apostel niet om dezen als zoodanig en om zijn lotgevallen, maar om zijn uitdragen, onder lijden, van den Naam des Heeren, voor heidenen, koningen, en Israëlieten, tot in Rome. Niet geheel juist is daarom de voorstelling van A. Harnack, waardoor hij zijne meening, dat uit *Hand.* 28 *moet* volgen, dat de apostel Paulus den marteldood nog niet geleden had, toen Lucas de *Handelingen* schreef, bevestigen, en eene tegenoverstaande opinie bestrijden wil, als hij zegt: „Acht hoofdstukken lang heeft Lucas zijne lezers met het proces in spanning gehouden, om hen ten slotte volkomen te misleiden — wat van het proces geworden is, vernemen zij niet!" *Neue Untersuchungen* u.s.w. S. 66 f. Want waarom het ook in die hoofdstukken gaat, is niet de vraag, wat er met den apostel Paulus gebeuren zal, maar of hij ook te Rome zijn getuigenis van den Heere zal doen hooren, *23 : 11*; vgl. *28 : 14*; 13 : 47; 9 : 15. Dus was met het verhaal van des apostels uitdragen van den naam des Heeren te Rome — bepaald ook voor Joden —, Lucas' oogmerk met het schrijven over den apostel Paulus en zijn arbeid, en in het algemeen dat met zijn schrijven van de *Handelingen*, volkomen bereikt. Een mededeelen ook van des apostels verdere lotgevallen lag buiten het karakter en bestek van Lucas' *Handelingen*.

Het beschrijven van het getuigen van den Heere Christus, het prediken van Zijn Persoon en werk, het uitdragen van Zijn naam door Zijne apostelen, te Jeruzalem eerst, daarna in het geheele Joodsche land en in Samaria, vervolgens al verder tot het eindelijk in Rome geschiedde,

was het hoofddoel van Lucas bij zijn opstellen van de *Handelingen*. Dientengevolge vormen de in dit boek medegedeelde redevoeringen het framework, het raam, veeleer dan dat zij accessoir, bijwerk, ten deele overbodige invoegsels zouden zij; en dienen de verhalen tusschen die redevoeringen voor een aanmerkelijk deel om uiteen te zetten, hoe het tot zoodanig getuigen van den Heere door Zijne apostelen daar ter plaatse kwam. In zeker opzicht zijn de gebeurtenissen als zoodanig bijkomstig, gelijk de personen die prediken, maar als instrumenten voorkomen; d.w.z. dat zij zeer zeker geteekend worden als personen, die met heldere bewustheid, en volkomene overgave van ziel, en met alle kracht, van den Heere getuigen, doch dat zij niet beschreven worden om hunszelfs wil, doch voorzoover hun arbeid in het getuigen van den Heere Jezus naar het bestek van *Handelingen* dat noodzakelijk maakte. Is de dienst van hun getuigenis overeenkomstig het doel van *Handelingen* naar 's Heeren woord in 1 : 8 en 9 : 15, 16, geschetst, dan verdwijnen zij. Hoe belangrijk hun leven en arbeid verder ook nog geweest zijn voor den opbouw van 's Heeren koninkrijk, de stichting en uitbreiding van Zijne kerk, zoo was het naar het doel van *Handelingen* niet noodig, daar meer van te verhalen. Zij waren niet de hoofdpersonen, Maar het was de Heere Christus Zelf, Wiens werk, ook na Zijne hemelvaart, door de kracht des H. Geestes, in of door Zijne apostelen, tot bekendmaking Zijns naams, over het rond der aarde, aan Joden, en vervolgens ook aan heidenen, van Jeruzalem uit tot aan Rome en het uiterste der aarde, moest voorgesteld worden; vgl. 4 : 29-31; 2 : 33; 3 : 6, 16; 7 : 55; 9 : 15, 16, e.a. Het eigenlijke Subject van wat in *Handelingen* hoofdzaak van mededeeling is, is de Heere Christus Zelf, Die Zijn op aarde aangevangen arbeid van den hemel uit voortzet, *Hand.* 1 : 1. hoewel op andere wijze, n.m.l. in of door Zijne apostelen, door de kracht des H. Geestes, 1 : 8; opdat wat God in Hem schonk, *Joh.* 14 : 6; *Hand.* 4 : 12, alom bekend zou worden, eerst te Jeruzalem, vandaar al

maar voort in breeder kring, Judea, het gansche Joodsche land, Samaria, Syrië, Klein-Azië, Griekenland, Rome, in de geheele wereld, tot het uiterste, teneinde allen zouden mogen hooren en gelooven ter zaligheid, *Rom.* 10 : 14-17; *Hand.* 13 : 46, 47; 28 : 28. Niet toch het kennen van de apostelen met hun levensloop, noch zeer nauwkeurige kennis van de stichting en uitbreiding der kerk in den eersten tijd, kan redding werken; maar de kennis van den Heere Jezus, door waarachtig geloof des harten aangenomen, werkt behoudenis, *Hand.* 16 : 31. Haar zocht Lucas te bevorderen, *Luc.* 1 : 4, ook door zijn boek der *Handelingen der Apostelen*, 1 : 1; 28 : 31.

P.S. In het vorige artikel, blz. 354, regel 3 van onderen, staat: volledig; lees: onvolledig.

Een paar brieven van wijlen Prof. S. van Velzen

door

Dr G. KEIZER.

Toen ik gedurende de Synode van den Haag 1914 logeerde bij Mevrouw de Wed. Simon van Velzen, deelde deze mij mede dat zij bezig was met de correspondentie van wijlen prof. S. van Velzen te vernietigen. Zij deed dit niet dan noode, doch achtte zich daartoe gebonden, door den uitersten wil van haren schoonvader; en nu ook haar man, het oud eerste-kamerlid, was gestorven, meende zij dat de tijd was gekomen om dien wil uit te voeren. Een ieder die de historie kent en vooral hij die belang stelt in de historie van de eigen kerk, kan zich voorstellen wat het mij smartte daartegen niets te mogen en te kunnen doen. Daar komt nog bij, dat Prof. van Velzen een zeer punctueel en accuraat man was; zijn correspondentie had hij keurig in orde; jaar bij jaar in afzonderlijke bundeltjes gebonden, en dat alles moest nu vernietigd worden. Een schat van historische documenten is daarbij verloren gegaan. Slechts enkele voor postzegelverzamelaars niet onbelangrijke oude postzegels zijn van dien schat overgebleven. Wij willen niet gissen naar de beweegredenen die prof. van Velzen hebben genoopt om alzoo te bepalen. Zij zullen voor en door hem zeer zeker wel gemotiveerd en overwogen zijn geweest. Zoo is dan het archief van dezen vader der Afscheiding verloren gegaan. Wij willen dankbaar zijn, dat veel van de correspondentie enz. van vader Brummelkamp reeds verwerkt is geworden in het uitnemend werk van de hand van zijnen jongsten zoon, en mogen hopen dat het archief van dezen beminnelijken man in goede handen is. Het verblijdt ons dat de familie van wijlen George Frans Gezelle Meerburg, diens nagelaten stukken enz. heeft gelegateerd aan de bibliotheek van de Theologische-School te Kampen en dat ze thans den bekwamen kerkhistoricus van Utrecht, Ds

Rullmann, kunnen dienen voor de samenstelling van zijn boek over dezen zoo gewaardeerden prediker onder de eerste afgescheiden leeraars, en wij mogen het op prijs stellen dat vele van de nagelaten papieren van den eersten Afscheider Hendrik de Cock van Ulrum reeds zijn geraadpleegd bij en gedeeltelijk in druk verschenen door de uitgave van diens levensbeschrijving door zijn zoon prof. Helenius de Cock. Uit die nalatenschap nu van wijlen Hendrik de Cock en diens zoon, welke nog ontallijke hoogst belangrijke documenten bevat, die nog nooit zijn uitgegeven en voor een gedeelte nimmer geraadpleegd, zijn ook de brieven afkomstig die ik hiermede publiceer, terwijl ik ze van enkele historische aanteekeningen wil voorzien. Ik acht ze niet onbelangrijk. Ze worden gekenmerkt door die bizonder fraaie en duidelijke hand, waarmede van Velzen schreef. Over het algemeen wordt geklaagd dat het schrift van geleerden en daaronder vooral van dominees door den regel haast onleesbaar is. Opmerkelijk echter dat dit niet van toepassing is op het schrift van wien ook onder de vaders der Scheiding. In het rijk archief van Hendrik de Cock, dat door erfenis in mijn bezit is, heb ik brieven van Scholte op deftig papier, goed langs de lijn, met keurig gevormde letter geschreven. De tientallen brieven van de Cock, geschreven toen hij nog jong predikant was, of ook later in de dagen der Afscheiding uit de gevangenis aan zijn vrienden enz. enz. zijn alle in een zeer goed leesbaar schrift geschreven. Buddings brieven kenmerken zich door kortheid, geschreven op papier van klein formaat, met bijkans steile letter. Meerburg schreef met teedere hand en veronschuldigt zich dat hij van wege zijne zwakte niet duidelijker schreef en toch wij zouden zeggen: wat keurige hand en duidelijk schrift! Het onduidelijkst van allen schreef Ds A. Brummelkamp, toch is ook zijn schrift heel goed leesbaar. De kroon spant van allen prof. van Velzen. Ik heb zijn schrift uit de jaren '36, '44, '51 en '86, dus gaande over een tijdsverloop van veertig jaar, doch hoe duidelijk en correct schreef deze

„steile" man! Zijn brieven zijn, als in „schoonschrift" geschreven. De keuze van het papier door hem gebruikt munt uit door kwaliteit en vorm en de orthografie is onberispelijk. Mij dunkt een „schriftkenner" zou een psychologische studie kunnen schrijven over deze mannen der Scheiding als hij studie kon maken van deze brieven enkel naar hun formeele zijde. Die mannen hadden het voor het meerendeel zoo ongelooflijk druk; ze moesten alles doen en overal zijn! Steeds waren zij tusschen de wielen, waren ze op reis. Preeken, vergaderen, gemeenten „stichten", zich verdedigen in de rechtzaal; altijd gejaagd, vaak verdreven, dikwijls benauwd en dan wat een zorgen, vooral van Velzen, wat heeft hij geleden door het lijden van zijn jonge vrouw en toch het schrift dezer mannen, het welverzorgde van hun brieven, wat vooral geldt van van Velzen's correspondentie, zou ons eer doen denken, dat zij bij niet al te veel ambtsbezigheden, rustig op hun studeervertrek hunne correspondentie hebben gevoerd.

Het bezit van een gedeelte der correspondentie dezer onvergetelijke mannen stel ik op grooten prijs, niet enkel om den inhoud maar ook om den vorm waarin zij die voerden.

In dezen zelfden jaargang liet ik reeds een brief drukken van Dr A. C. van Raalte en maakte ook toen eenige opmerkingen met betrekking tot de ronde letter van dien ronden man [1]).

Ik laat hier nu een paar brieven van van Velzen volgen in chronologische volgorde, waarvan de beide laatste eenig verband houden met wat de aanleiding was tot Dr van Raalte's schrijven, nl. een beroep uitgebracht op Helenius Hendrik de Cock, destijds predikant te 's Hertogenbosch, uit Amerika [1]).

Wagenaar geeft in zijn „Het Réveil en de Afscheiding" in een noot op blz. 281 weer wat „de oude heer van Velzen" eens tot hem had gezegd terwijl hij met groote schreden zijn

1) Geref. Theol. Tijdschrift, 20e jaargang, blz. 145. 146.

ruim studeervertrek op en neder liep. Wagenaar had nl. opgemerkt, terwijl van Velzen hem verteld had van zijn wederwaardigheden uit de dagen der vervolging, dat die tijd toch ook zijn eigenaardige bekoorlijkheden zoude hebben gehad. Toen antwoordde de man, die toen reeds een grijsaard was: „ik had een jonge vrouw, die ik lief had, met wie ik dweepte . . . Zij was sukkelend . . . tering. — En als ik dan weer in levensgevaar geweest was, en zij hoorde't, dan kwam er weer bloed. — Ik heb veel geleden" — De eerste brief nu dateert uit die dagen. Van Velzen woonde nog te Drogeham in een kleine pastorie. De tegenwoordige kerk- en pastorie der Hervormden van Drogeham zijn van lateren datum. De oude pastorie was maar een nederige woning, op kleinen afstand van het dorp gelegen. Van Velzen was den 13 Januari 1836 door het provinciaal kerkbestuur afgezet[1]) en mijn brief dateert van 27 Jan. '36 en is geadresseerd aan Ds de Cock.

Drogeham, den 27en Jan. '36.

Geliefde Broeder in onzen Heere Jezus Christus! Genade vrede en barmhartigheid worde U en de Uwen rijkelijk geschonken van Israels Drieeenigen Verbonds God. Amen.

Hartelijk verblijden wij ons over de voorrechten U wederom van den Heere geschonken. Hij zij voorts de geneesmeester van Uwe vrouw en verheerlijke Zijne barmhartigheid in Uwe jonggeborene.

De opbouw van Sion gaat in deze provincie gedurig voort, op de plaats waar ik woon gaat het wel zeer langzaam, [2]) doch in andere oorden meer voorspoedig, aanstaanden Zaterdag denk ik op reis te gaan om de afgescheidene gemeenten [3]) te Sneek en Bolswaard te bezoeken, en vervolgens

1) Officieele stukken 216 v.v.

2) Volgens de Godgel. bijdr. bl. 796 (1835) scheidden zich met Van Velzen (van zijne 747 zielen tellende gemeente) slechts één mannelijk en zeven vrouwelijke lidmaten af; cf Wagenaar Réveil 197.

3) Vóór van Velzen's afzetting, waren er dus al Afgescheiden gemeenten in Friesland!

over Harlingen en andere plaatsen naar Heerenveen te reizen, terwijl ik onder weg nog eenige gemeenten denk te bevestigen en vervolgens te Hattum te komen, van waar ik dan met Broeder Brummelkamp de reis naar Amsterdam [1]) denk te nemen. Ik hoop U ook te Hattum te ontmoeten. Na den zesden denk ik daar te komen.

Voor eenigen tijd heb ik met vrijmoedigheid voor den burgerlijken regtbank de zaak der kerk mogen verdedigen. Ik ben echter l.l. Zaterdag tot de boete van 50 gulden veroordeeld [2]). Gij zijt vrijgesproken. Tot nog toe gaan wij evenwel geduurig voort om openlijk het woord des kruizes te verkondigen: ook wordt langs zoo meer eene honger naar dat woord openbaar.

De zaken in uwen brief vermeld ga ik thans met stilzwijgen voorbij, hoopende binnen kort U mondeling daarover te spreeken.

Na groete van ons allen ook aan de Uwen en aan allen die den Heere Christus liefhebben, noem ik mij onder toebidding van des Heeren genade en sterkte.

Uwe liefh. broeder in Christus
S. VAN VELZEN.

P. S. Inliggenden is mij verzocht
aan u te verzenden.

De brief, die ik nu laat volgen voert ons terug naar den tijd waarin „de crisis der jeugd" viel van de uitgeleide gemeenten. De zaak van de opleiding en examinatie der toekomstige leeraren kwam reeds op de eerste synode, in het jaar '36 te Amsterdam, ter sprake; eene commissie werd benoemd, samengesteld „uit drie Bedienaren des Goddelijken Woords en twee Ouderlingen, ten einde diegenen te onderzoeken, welke zich mogten aanmelden tot het Herder- en

1) Brummelkamp en van Velzen waren niet tegenwoordig bij de opening der Synode te Amsterdam '36; zij kwamen even later binnen, cf Acta. Art. 5.

2) De boetes betaald in de Provincie Friesland beliepen in de eerste helft van 1837 reeds f 6860.

Leeraarambt." „Verkozen werden de Bedienaren des Goddelijken Woords Ds H. P. Scholte, Ds S. van Velzen en Ds G. F. Gezelle Meerburg, en de Ouderlingen I. A. Smedes en V. Koningsberger, en als Secundi Ds H. de Cock, Ds A. Brummelkamp en Ds A. C. van Raalte, benevens de Ouderlingen G. H. Overkamp en G. Deteleff.[1]) Op deze Synode werd ook een „reglement op het examen en de toelating tot het Herder- en Leeraarambt ontworpen door van Velzen, met eenige veranderingen goedgekeurd en aangenomen door de vergadering.[1]) Dit reglement vertolkt in het bizonder de meeningen van van Velzen omtrent de vereischten om toegelaten te kunnen worden. Laat ik die kort aldus weergeven: van Velzen was tegen oefenaars.[2]) Op de Synode van Utrecht, '37, werden in dit Reglement kleine veranderingen aangebracht [3]). Te Amsterdam, '40, komt de examinatie weer ter sprake en wordt volgens de artt. 5 en 6 besloten: „Het examen tot het Herders- en Leeraarsambt behoort op de Provinciale kerkvergaderingen te geschieden, in het bijzijn van twee Leeraars, afgevaardigden der Nationale Synode. In het onderzoek betreffende het leven en den wandel dergenen die tot het Leeraarsambt zullen toegelaten worden, zullen ook de Ouderlingen stemmen, doch in het oordeel betreffende de Leer en de kundigheden daartoe behoorende, zullen alleen de Leeraars stem hebben, overeenkomstig vrage 106, behandeld op de Synode te Middelburg Anno 1581.[4]) De Vergadering heeft bij stemming zes Leeraars benoemd,

1) Acta, Art. 33 en Art. 44.

2) Cf. Bouwman, Crisis, blz. 34.

3) Acta, Art. 89.

4) Men vindt dit in de oude kerkelijke handboekjes, bijv. in dat wat op nieuw werd uitgegeven door de Syn. van Hoogeveen, '60, als vraag 106 onder de „particuliere vragen, beantwoord tot Middelburg Anno 1581"; doch in het kerkelijk handboekje bezorgd door de proff. Biesterveld en Kuyper, J. H. Bos, 1905, vindt men deze aangelegenheid onder 3 uit wat er bijgevoegd is aan de 85 voorafgaande vragen „uit het afschrift dat aan Bogerman heeft toebehoord", vgl. a.w. blz. 190.

om, overeenkomstig het bepaalde in artikel 5, de examina af te nemen. De benoemden zijn: D. D. de Cock, Brummelkamp, van Velzen, van Raalte, Budding en Meerburg. Bij elk examen behooren twee van deze Leeraars tegenwoordig te zijn, waarom telkens in tijds daartoe aanschrijving behoort te geschieden door de Prov. kerkvergaderingen, wanneer het voornemen bestaat om examen af te nemen. En terwijl de Leeraars Budding en Meerburg niet aanwezig waren, zoodat het onbekend was, of zij zich met deze taak zouden willen belasten, zijn vervolgens de Leeraars Ledeboer en de Haan benoemd, om deze post op zich te nemen, in geval de beide bedoelden mogten weigeren. Alle de aanwezigen hebben de hun opgedragen last aangenomen." [1]) De Praeses dezer Synode was van Velzen. Hij ijverde tegen de oefenaars. In '38 had hij geschreven: „Brief van eene leeraar aan de Christelijke Gereformeerde gemeente in Nederland", waarin hij het oefenen voor de gemeente beslist afkeurde. De Cock dacht daarover wat anders. Nu werd op deze Synode ter sprake gebracht dat in sommige provinciën er tot het Herders- en Leeraarsambt waren toegelaten waarvan de wettigheid door een gedeelte der kerk werd betwist, omdat die niet was geschied overeenkomstig de vroeger gemaakte bepalingen te Amsterdam en Utrecht. „Degenen nu die met voorbijzien van die bepalingen waren aangesteld", werden door sommigen in hun ambt niet erkend. De fout lag echter niet, zoo werd erkend, bij deze „georderde Leeraars", maar bij hen die ze georderd hadden en mede bij hen die wel waren verzocht tegenwoordig te zijn bij de examinatie, doch dat hadden geweigerd zonder genoegzame redenen. Daarom werd besloten aan de provinciale kerkvergaderingen, onder welke de „bedoelde georderden dienen" op te dragen die personen als nog te onderzoeken in tegenwoordigheid van twee afgevaardigden der Synode: *a*. Of de getuigschriften van Kerkeraad en Classis, of Provinciale kerkvergadering in goede

1) Acta, blz. 34—37.

orde zijn: *b.* Of de bedoelde Personen wettelijk geroepen zijn, en de gemeente alwaar zij dienen, met hunne bediening te vreden is; *c.* Of zij overeenstemmen met de Gereformeerde Leer; *d.* Of zij vereenigd zijn met de Gereformeerde kerkregering." Tot afgevaardigden werden benoemd van Velzen en de Cock, die evenwel aan anderen hunne taak kunnen overgeven, als zij zelf worden verhinderd".

Op de Synode van '40 volgde die, welke samenkwam op Woendag 26 Juli 1843 in het kerkgebouw aan de Bloemgracht te Amsterdam. Van deze Synode was tot voor korten tijd slechts bekend het weinige, de enkele regels, die wij vinden in den tekst van het „Gedenkschrift" blz. 120 en wat Wagenaar in zijn Réveil mededeelt, in een noot, blz. 237: „de heer v. V. maakte qua Scriba[1]) dezer Synode uitvoerige aanteekeningen. Hij beweert dat ze zijn particulier eigendom zijn. Ik heb geen verlof ter lezing kunnen bekomen". Aan Prof. Bouwman komt de eere toe, na de ontdekking van hetgeen in het Synodaal Archief te Amsterdam aanwezig was met betrekking tot deze vergadering en na elders nog zeer veel belangrijk materiaal ontdekt te hebben, een bijna volledig overzicht gegeven te hebben in zijn „Crisis" van de handelingen dezer Synode, waarvan nimmer de officieele acta zijn verschenen.

Tot recht verstand van den brief, dien ik nu laat volgen, moest ik dit kort overzicht met betrekking tot de examinatie laten voorafgaan. De brief is gedateerd te Leeuwarden op 21 Maart 1844, alwaar toen de provinciale vergadering van Friesland werd gehouden, die echter door van Velzen niet voor wettig werd erkend, wijl de geseparee rde classis Leeuwarden niet tegenwoordig was, weshalve hij de vergadering verliet [2]).

Geliefde Broeder in den Heere! Genade en Vrede zij met U, amen.

1) Van genoegzame bekendheid acht ik dat dit proefschrift van Wagenaar niet uitmunt door nauwkeurigheid; van Velzen was geen scriba maar praeses der Synode. Dijksterhuis en Lindeman fungeerden als scribae, vgl. Crisis blz. 49-57.

2) Zie over het geschil met deze classis: Crisis, blz. 56, 58 noot 2.

Ik bemerk dat de Vergadering, ofschoon ik haar naar vermogen geraden heb om niet voort te gaan in de tegenwoordige omstandigheden, nogtans wil voortgaan om examen af te nemen en toelichting tot het Leeraarsambt te geven. En dewijl ik in het bijzonder op U [1]) betrekking heb uit aanmerking van Uwen overleden Vader, daarom raad ik U, om niet door deze bedoelde vergadering U te laten examineeren ten einde aanstelling tot het Leeraarsambt te verkrijgen, opdat Gij ook zelve niet door bezwaren die regtmatig zijn in de uitoefening van dat ambt zult neergedrukt worden. Maar wensch dat de Heere die magtig is den weg bane opdat Gij langs eenen ordelijken weg tot het Leeraarsambt zult komen. De Heere zal niet beschaamd laten worden die op Hem vertrouwen. Na hartelijke groete

Uwe welmeenende en liefhebbende Broeder in den Heere!

S. VAN VELZEN.

Leeuwarden den 21en Maart 1844 [2]).

Van Velzen waarschuwde, met zinspeling op hetgeen ik boven citeerde in betrekking tot de onbevoegdheid om het leeraarsambt te bedienen indien de examinatie niet was geschied overeenkomstig het beslotene op vroegere vergaderingen, de Cock om zich niet te laten examineeren te Leeuwarden, alwaar toen, volgens de mededeeling van prof. Bouwman, een 12-tal jonge mannen zoude worden geëxamineerd [3]). Dit schrijven heeft den toen nog zeer jongen man niet kunnen terughouden om zich toch aan het examen te onderwerpen. Hij werd geëxamineerd en ontving de hieronder volgende bul.

1) De geadresseerde was Helenius de Cock, een van de twaalf examinandi.

2) Zooveel mogelijk behoud ik de spelling waarin de woorden zijn geschreven. De terminologie der Acta behield ik, doch sommige uitdrukkingen zijn door mij tusschen aanhalingsteekens gezet.

3) Crisis, blz. 58 noot 2.

L.S.

De Provinciale vergadering van Friesland, Groningen en Drenthe, gehouden den 20 Maart 1844 en volgende dagen te Leeuwarden, op hare vergadering onderzocht den persoon en broeder *Helenius Hendrik de Cock* na alvorens de getuigschriften van gemelden broeder wel bevonden en goedgekeurd te hebben, daar hij hierna eene proeve van bekwaamheid, om het Evangelium te verkondigen, heeft gegeven; is onderzocht in de Latijnsche, Grieksche en Hebreeuwsche talen, alsmede in de uitlegkunde des bijbels, de bijbelsche en kerkelijke geschiedenis, en de stellige en wederleggende godgeleerdheid en in het Herderlijk werk. In al deze zaken heeft hij blijken van bekwaamheid getoond, waarom wij voornoemden broeder *Regt, Magt* en *Last* geven, niet-alleen om het Evangelium te verkondigen, maar ook na behoorlijk beroepen en bevestigd te zijn, de Sacramenten te bedienen en alles te verrigten wat tot het Herders- en Leeraarsambt behoort, van harte den koning der kerk biddende, dat hij voornoemden broeder zijne genade, licht en kracht door den Heiligen Geest schenke, en hem stelle tot eenen uitgebreiden zegen des Evangeliums, dienstbaar moge zijn tot opbouw en uitbreiding van Gods koninkrijk, tot afbreuk van het rijk des Satans en tot eer en heerlijkheid van Jezus onzen Heer en Koning zijner kerk.

Gedaan in onze vergadering te Leeuwarden den 23 Maart 1844.

T. F. DE HAAN, Examinator.
F. A. KOK, Praeses.
E. LINDEMAN, Scriba [1]).

1) Dit stuk lijkt mij niet door den scriba maar eer door den praeses F. A. Kok geschreven te zijn.

Het schijnt wel, dat de Cock mede in verband met van Velzen's schrijven en diens meening omtrent de onwettigheid van deze vergadering een officieel extract heeft gevraagd uit hare handelingen; zulk een stuk is hem in ieder geval verstrekt. Het is te belangrijk om achterwege gehouden te worden en daarom vinde het hier eene plaats.

EXTRACT.

Nadat de vergadering lang was opgehouden door spreeken en wederspreeken voortvloeiende uit de bijzondere omstandigheden van Friesland over de Personen uit de Kerkeraads- en Classis-leden van Leeuwarden en eenige anderen, die zich ongeregeld hadden gedragen in kerkelijke gemeenschap waarom over hen naar orde der kerk, blijkens het Provinciale boek, door de Provinciale vergadering gehouden den 29sten Augustus 1843 te Leeuwarden is gehandeld en besloten en dus gebleken, dat het zoo ver gebragt is als 't kan en de vergadering belooft verder over hen te willen handelen en niet alleen over hen maar ook wel met hen over alle hunne bezwaren, die zij bij kunnen brengen en dus oordeelt de vergadering de algemeene zaken eerst te moeten behandelen; want daartoe de twee deputaatschappen uit Groningen en Drenthe ook afgezonden zijn en niet tot de bijzondere.

De eerste algemeene zaak is wel voornl.: de te houden examinatie en daarom redenen die examinatores behalven en benevens Ds de Haan uitgenoodigd waren, zoo zagen wij echter twee nl.; Brummelkamp en van Raalte terug gebleven uit ligchaamskrankheden, doch (zij) hebben door brieven de vergadering opgewekt voort te gaan in de vreeze des Heeren met voorzigtigheid om te vorderen de nodige bekwaamheden, vooral ook eenige redeneerkunde en Hollandsche taalkunde. Ds van Velzen dan maar alleen tegenwoordig zijnde benevens Ds de Haan en zich tegen de wettigheid der vergadering verklarende den eersten dag per monde en de tweede per

geschrift of brief, tot redenen bijbrengende dat de vergadering niet wel zoude gehandeld hebbende met de bovengenoemde personen, doch het boek bovengenoemd heeft anders uitgewezen, zoo hoort de vergadering Ds van Velzen niet, dewijl ZEW's zeggen onbewijsbaar is bevonden.

Daarenboven verklaarde Ds van Velzen niet te kunnen examineeren met Ds Brummelkamp en van Raalte en huns gelijken, betrekkelijk hun gedrag te Amsterdam toen men Synode zoude houden, doch niet daartoe kunnende vorderen wegens de plaats hebbende verscheidenheid. Doch Z.E.W., nl. Ds van Velzen had op de l.l. gehoudene vergadering te Groningen zich gansch anders gedragen, want toen getuigde Z.E.W niet te kunnen examineeren omdat er niet één der beide bovengenoemde personen tegenwoordig was en dus deze verscheidenheid van Ds van Velzen in het verschuiven van 't examen niet (kunnende) vereenigen wenscht en besluit (de vergadering) voort te gaan met het examineeren der examinandi, doch geene bizondere examinatoren nevens Ds de Haan verkiezende, opdat niemand zoude kunnen zeggen, dat men afzag van de oude examinatores, neen die blijft men gaan behouden. De vergadering houdt zich overtuigd dat zoo zij van Velzen volgden in zijn oordeel (instemmende met de vergadering van de prov. Noord-Holland, die gansch geen predikant wil aanstellen zoolang de algemeene vereeniging niet bevorderd is) zij dan thans geen ouden examinator zoude kunnen bekomen en laatst op de provinciale vergadering gehouden te Groningen den 11 Oct. 1843 en volgende dagen al verschuiving van het examen toegelaten hebbende bevindt zich nu genoodzaakt voort te varen als drie Provinciën vereenigd zijnde op grond van al de bovengenoemde redenen, want de vergadering oordeelt dat zij niet alleen van stad tot stad met een voornemen van te examineeren zoude geleid worden, maar ook van gevoelen tot gevoelen zonder nieuwe ingekomene omstandigheden tot verandering hare magt en autoriteit te moeten uitoefenen in het uitzenden van Leeraars en die magt en autoriteit niet meer

afhankelijk mag laten zijn van bijzondere Personen, vooral ook wanneer die ook ontbreken.[1])

Namens de provintie vergadering van Vriesland en gedeputeerden van Groningen en Drente

F. A. KOK, praeses.
E. LINDEMAN, Scriba.

Leeuwarden, den 25 Maart 1844.

De volgende brief is gedateerd den 9den Oct. 1851; het jaar waarin wederom eene Synode was gehouden te Amsterdam van den 23sten April tot den 1sten Mei; het Moderamen bestond uit van Velzen, Praeses; F. A. Kok, Vice-Praeses; H. de Cock, Scriba en Th. de With, Adjunct-Scriba. Er leefde onder de Afgescheidenen een sterke begeerte naar hereeniging,

1) Dit extract is slecht gesteld. Het kan wel door den scriba zijn opgesteld in de acta, doch het is door een ander overgeschreven, terwijl de dateering en het: *namens de enz.* van de hand zijn van Lindeman die op de eerste Synode als ouderling van Groningen zitting had en op de Synode van '43 fungeerde met P. Dijksterhuis als scriba. Ook nu was hij weer scriba. E. Lindeman was toen dominee in de Smilde. Hij schreef keurig! Zie tot recht verstand van den inhoud van dit extract ook nog „Crisis" blz. 46-57. Op blz. 65 van het a.w. lees ik in een noot dat Ds T. F. de Haan een geleerd man was en *„op de voordracht had gestaan als hoogleeraar te Groningen"*. Deze overlevering is al oud en was mij niet onbekend, toch twijfel ik sterk aan hare gegrondheid. Een onderzoek daartoe door mij ingesteld ter plaatse waar men zulks aan de Universiteit te Groningen kon weten, sterkt mij in mijnen twijfel. Van zulk een voordracht was aldaar geen spoor te ontdekken. Doch hoe zou Groningen's Universiteit er toe gekomen zijn een man op de voordracht als hoogleeraar te stellen, die door zijn brieven aan koning Willem I ter hoogste plaats wel als een zonderling zal bekend gestaan hebben en ten gevolge van een zielsziekte vele jaren emeritus was geweest; zijn bundel gedichten gedurende zijn emeritaat bij den uitgever Hessels te Heerenveen verschenen was toch ook niet van eenen inhoud, die hem aanbeval voor zulk eene positie, zoo min als zijne richting in theologicis, die bekend was.

Voeg daar nog bij dat men van de zijde der „liberalen" heeft getracht te verhinderen dat hij weer predikant werd na zijn rusttijd van eenige jaren doorgebracht te Gorredijk, en mij dunkt men zal mijn twijfel aan die voordracht verstaan.

maar zij kwam ook op deze Synode niet tot stand. Misverstand en wantrouwen deden eene hereeniging met Brummelkamp en de zijnen mislukken. De eenheid van opleiding, werd evenmin tot stand gebracht; men kon het niet eens worden over de plaats waar de op te richten „School" zou worden gevestigd.

Tot recht verstand van het P.S. onder dezen brief diene men te weten dat omstreeks dezen tijd de bemoeingen van Brummelkamp vielen om te komen tot de oprichting van „een Christelijk Gereformeerd Seminarie". Deze geschiedenis vinden wij breed beschreven in de levensbeschrijving van wijlen Prof. A. Brummelkamp, blz. 388-413. [1])

Ook wordt in dezen brief de naam van Ds de Vos genoemd. Men vergelijke voor het „schisma" de Vos de Acta der Synodes van 46, 49 en 51. Uit de handelingen van de Vos blijkt hoe een iegelijk in die dagen scheen te doen wat goed was in zijne oogen. [2])

Ik laat den brief thans volgen; hij kenmerkt zich weer door zijn sierlijk schrift en deugdelijk papier.

Ds H. de Cock. Amsterdam den 9den Oct. 1851.

Waarde Vriend en Broeder in den Heere!

Reeds lang was ik voornemens U te schrijven, maar drukte deed het mij uitstellen. Thans noopt mij het lezen van *de Stem* om niet langer te vertragen.

In de eerste plaats betuig ik U mijne blijdschap over de voorspoedige bevalling van uwe echtgenoote. De Heere schenke herstelling en krachten aan de beweldadigde Moeder, neme de jonggeborene in gunst aan en doe de ouders veel ware vreugde aan dit kind gelijk ook aan de overigen, beleven.

Den inhoud van den brief van Ds de Vos, door U in

1) Vgl. ook nog „Crisis" noot blz. 63.

2) Vgl. over Ds de Vos nog „Een bladzijde uit de Geschiedenis der Gereformeerde kerken" door Dr G. Keizer, blz. 34 v.v.

uwen laatstgezonden brief ingesloten, heb ik aan het Kerkbestuur in Vriesland medegedeeld, waarop mij inlichtingen, betreffende Ds de Vos zijn gegeven, die mij bewezen, dat Ds de Vos wel den naam wilde van vereenigd te zijn, maar met miskenning van het Kerkbestuur, begeerde voort te gaan.

Tijdens mijn verblijf van drie à vier dagen te Genderen kon ik geen tijd afzonderen om naar den Bosch of naar Almkerk te reizen [1]) Had ik daartoe de gelegenheid, gaarne zou ik eenigen tijd bij U vertoeven.

Van Noord-Brabant heb ik nog geen bescheid, wat de Prov. vergadering aldaar over het concept-adres aan den Koning oordeelt [2]).

Het voornaamste wat mij thans noopte U te schrijven is het berigt in de Stem dat eene beroeping naar Noord-Amerika door U sinds eenigen tijd in overweging genomen wordt.

Vroeger had ik reeds wel van dit beroep gehoord, maar dacht niet, dat het eenige aantrekkelijkheid voor U had. Thans begin ik anders te denken. En terwijl het mij zou smarten, indien U van hier vertrok, wilde ik U hierover schrijven.

Was het de wil des Heeren om U uit dit land te verplaatsen, gaf Hij U daartoe aanwijzing, ik zou U niet willen nopen om aan Zijne stem ongehoorzaam te zijn ; maar daarom wensch ik ook dat in deze zaak niet door U gehandeld zal worden, zonder duidelijke aanwijzing des Heeren en dat Gij ons land niet verlaat, wanneer hier werk voor U is. Het is menigmaal gebleken dat gij hier zeer nuttig zijt. De kerk in ons vaderland heeft behoefte aan mannen, die getrouw en verstandig hare belangen behartigen. In naam van geheel deze Kerk meen ik te mogen zeggen: „blijf bij ons, wij hebben U van noode."

1) de Cock was predikant in den Bosch sinds '47 ; F. G. Gezelle Meerburg leefde nog en was predikant te Almkerk.

2) vgl. Acta '51, VI „Over de vrijheid van godsdienst", blz. 57.

De Heere zelf neige uw hart om voor het beroep naar Noord-Amerika te bedanken en stelle U in het vaderland nog tot uitgebreiden zegen.

Zijt hartelijk ook van mijne Vrouw gegroet en groet de uwe.

Uw liefhebbende broeder in den Heere!
S. VAN VELZEN.

P.S. Juffrouw Takken uit Utrecht was heden bij mij, zij verhaalde mij te hebben vernomen dat da Costa, Schwartz en nog een ander verklaard hebben er van af te zien om aan de School van Brummelkamp werkzaam te zijn. Overigens weet ik er niets van.

Nog in dezelfde maand schreef van Velzen weer aan de Cock en wel als antwoord op een brief door dezen op den eersten brief aan van Velzen geschreven. Hij is om velerlei redenen van het hoogste belang. Hij laat ons lezen in de gemoedsgesteldheid van de Cock; hij werpt een sympathiek licht op het karakter van dezen schijnbaar zoo kouden man; niet minder getuigt hij voor den Schrijver en zijn inhoud is eene bijdrage tot de kennis der onderscheiden „liggingen" in de Afgescheiden kerk uit die jaren.

Ds H. de Cock. Amsterdam den 24en Oct. 1851.

Waarde vriend en Broeder in den Heere!

Gedoog dat ik met de openhartigheid, die mij in uwen brief doorstraalt, terug schrijve.

De voorname reden, waardoor gij genoopt werd zoo ernstig met ingenomenheid over het beroep naar Noord-Amerika te denken, is de gedachte, dat gij voor de kerk in het gemeen, buiten de Provincie Noord-Braband, niet nuttig kunt zijn, het vooroordeel dat op U rust, de afkeuring die men over uwe prediking heeft te kennen gegeven of diergelijken.

Het blijkt reeds uit uwen brief dat dit vooroordeel bij velen, toen zij U hoorden, is weggenomen, en zou ik kunnen zeggen, dit kunt gij verder afwachten. Wie moest nooit

onder vooroordeelen lijden? Het is de gewone weg, dat wij door kwaad en goed gerucht gaan. Maar ik heb eene andere opmerking.

Uwe predikwijze, het verwondert mij niet, omdat ik meen onze afgescheidene gemeenten te kennen, vindt bij een gedeelte geen bijval. Indien gij in uwe prediking meer de gemoedswerkzaamheden van de geloovigen voorsteldet of sterker de bedreigingen der wet liet hooren, of de schijnwegen meer aanweest, of, hetzij het te pas kwam of niet, sommige kenmerkende waarheden meer verdedigdet en de tegenpartijen meer bestreedt, dan zou dit anders zijn. Zij die niet veel verstand hebben, zullen, omdat Gij in de genoemde en dergelijke stukken, hun geen genoegen geeft, hunne afkeuring te kennen geven. Zult Gij daarom moedeloos worden en denken dat het beter voor U is naar Amerika te gaan. Dan zoudt Gij even veel verstand als de bedoelde personen openbaren. Waar ligt in deze zaak het gebrek in hun oordeel? Niet daarin, (het pas en onpas zonder ik natuurlijkerwijze uit,) dat zij gaarne hooren van die werkzaamheden, bedreigingen, schijnwegen, verdediging, enz. maar dat zij niet bedenken, dat de leeraars *onderscheidene* gaven hebben. De een munt meer uit in het eene, de ander in het andere. De Heere deelt een iegelijk gelijkerwijs Hij wil. Wij zien het in de Profeten, in de Apostelen, in de Hervormers, wij zien het overal in de kerk. Sommige gaven zijn in grooter aanzien, maar anderen zijn niet minder nuttig. Had Gij meer van de gaven, die in Comrie, Smytegelt of Boston zoo bijzonder openbaar waren, Gij zoudt veel, ik vrees te veel, toejuiching verwerven. Gij hebt echter ook gaven van den Heere ontvangen. Duidelijk, bevattelijk, gemakkelijk wordt het evangelie door U verkondigd en ofschoon Gij daarmede niet de toejuiching verkrijgt, die anderen verwerven, nogtans hebt Gij immers niet minder reden van dankzegging. Ik heb reeds vroeger, over U denkende, wel des Heeren handelwijze in deze zaak moeten prijzen. Had Ds de Cock dacht ik, de gaven, waarmede velen zoo zeer ingenomen zijn, hij

zoude geen rust, geen tijd hebben om zich te oefenen, behalve nog dat hij al te veel aan het gevaar van zelfsverheffing zou bloot staan.

De bejegening die gij derhalve soms ondervonden hebt, moet U niet ontmoedigen, wel aansporen om te ijveren naar de beste gaven, en om hetgeen de Heere U schonk op woeker te stellen. De bondigheid en duidelijkheid in de prediking van het evangelie is een bestanddeel waaraan onze afgescheidene gemeenten behoefte hebben, zoodat ik verre van te zeggen, dat gij niet van *algemeen* nut in de kerk zoudt kunnen zijn in ons land, integendeel denk, dat, zoo de Heere U spaart en zegent, gij zoowel in de prediking als in de regeering tot groot voordeel kunt strekken.

Menigmaal beschouw ik U als de erfgenaam van den naam en van de taak uws vaders. Denk er niet aan om die taak te laten varen, volvoer haar in de kracht des Heeren.

Eene buitengewone vergadering te beleggen om over het concept-adres te raadplegen, kan ik niet aanraden; zoodra echter de raadpleging gehouden zal zijn verwacht ik bericht.

Ik hoop, als Gij naar Kampen gaat,[1]) dat gij dan hier eenigen tijd vertoeven zult.

Na groete ook van mijne Vrouw alsmede aan de Uwe en met toewensching van des Heeren nabijheid,

Uw liefh. br. in den Heere!
S. VAN VELZEN.

Wat een brief! Zoo schreef de gevierde prediker der Afscheiding, de uitnemende homileet!

1) Op dezen zelfden datum 24 Oct. werd Ds de Cock te Kampen „door de *geheele gemeente* beroepen", gelijk hem geschreven werd in den beroepsbrief d.d. 25 Nov.

KRONIEK.

Vier confraters begraven. — Het Geref. Theol. Tijdschrift. — De Reformatie. — De Rijnsche Zending. — Predikantstractementen. — Voorstel voor de komende Generale Synode.

De Duurte houdt onder onze periodieke literatuur geweldig huis. Door de buitengewoon hooge prijzen die voor drukwerk gevraagd worden, hebben een viertal theologische tijdschriften het in den strijd om het bestaan moeten opgeven. Vier onzer confraters zijn in de laatste weken begraven.

Reeds tegen het einde van het vorig jaar verscheen in de couranten het sombere bericht, dat de uitgave van *Troffel en Zwaard* zou gestaakt worden. Naar den geest was het wel krachtig, maar physiek heeft het de laatste jaren moeten tobben. Te meer wordt door ons dit verlies betreurd, omdat *Troffel en Zwaard* wat richting betreft aan het Geref. Theologisch Tijdschrift nauw verwant was. Vooral de uptodate gedachtenrijke Brieven van Ignotus zullen *gemist* worden. Als vergoeding voor dit verlies is Dr. P. J. Kromsigt van plan meer dan tot dusver in *De Gereformeerde Kerk*, Weekblad der Confessioneele Vereeniging, zijn stem te doen hooren.

Na het verscheiden van *Troffel en Zwaard* bereikte ons de doodstijding van *Teekenen des Tijds*, tweemaandelijksch Tijdschrift in vrijzinnig godsdienstigen geest onder redactie van Dr. I. M. J. Hoog, F. H. C. van Iterson, Dr. A. C. Schade van Westrum. Eén en twintig jaren lang heeft het de godsdienstige gevoelens in den vrijzinnigen kring vertolkt.

Onverwachts ging ook *De Schatkamer*, maandschrift voor den heiligen dienst, heen. Dertien jaren geleden is het kind ter wereld gekomen. Ds. J. R. van den Meulen te Welsum stond bij de wieg en heeft als een vader, ja, als een moeder het kleintje verzorgd. Toen het enkele jaren geleden aan Engelsche ziekte dreigde te bezwijken, hebben een paar professoren het weer op de been geholpen. Onder de uitnemende verzorging van mannen als Prof. Dr. J. W. Pont te Bussum en Prof. Dr. A. van Veldhuizen te Groningen scheen het aan levenskracht te winnen. Toen kwam bruut en barsch de groote vijand, de Duurte, en zonder zich bewust te zijn van het naderend einde, kreeg het een flauwte en stierf. Het is bepaald jammer, dat dit maandschrift verdwijnt. Het voorzag, om eens een stereotiepe uitgeversterm te gebruiken, „in een diepgevoelde behoefte."

Vóór enkele dagen werd medegedeeld, dat ook de nestor van onze Nederlandsche theologische periodieken het *Theologisch Tijdschrift* in zijn 57ste levensjaar is heengegaan. De buitenstaander kon den laatsten tijd de gedachte niet van zich afzetten, dat er in de uitgave van het tijdschrift iets haperde. Er kwamen telkens nieuwe kapiteins op het schip. Het *Theologisch Tijdschrift* kan op een in vele opzichten glorieus verleden terugzien. Het heeft een tijd gekend, dat het voor theologen van moderne richting gezaghebbend was. Te betreuren, dat het als een slachtoffer van de Duurte moet vallen juist in dezen tijd, nu het Rechts-modernisme er zijn jonge stem met frisschen klank in hooren liet. Misschien verrijst het straks weer als een phenix uit de asch!

Het is verblijdend te kunnen meedeelen dat de uitgave van het *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* voor den volgenden jaargang verzekerd is. We hopen dat geen enkele onzer abonné's zal bedanken, en een groot aantal van hen, die thans het tijdschrift in de portefeuille van een leesgezelschap krijgen, zich zullen abonneeren. Omdat de kosten van uitgave stijgen en de prijs in den volgende jaargang

niet wordt verhoogd, is *vermeerdering van het getal abonné's dringend noodig.*

De Duurte velt wat leeft, belemmert in zijn groei wat zich gaarne ontwikkelt — alleen *De Standaard* schijnt er boven op te komen, niettegenstaande de ongunst der tijden — en verhindert de zoo noodzakelijke uitbreiding van de Christelijke pers. Waarschijnlijk zal Duurte er mede de oorzaak van zijn, dat het reeds lang aangekondigde weekblad *De Reformatie,* uitgave van Oosterbaan en le Cointre te Goes, nog niet is verschenen. Dit blad stelt zich een hoog ideaal. Het wil den verderen opbouw van ons Gereformeerde huis op den grondslag der reformatorische beginselen bevorderen. De Redactie stelt zich ten doel mee te werken aan de ontwikkeling van het Gereformeerde leven. Vele jongere Gereformeerden, die de oude paden niet willen verlaten, maar die onder de lage temperatuur van het koude conservatisme niet willen bevriezen, vragen naar een blad, dat in voorwaartsche richting wijst en *leiding geeft.* 't Is te hopen dat het den alvermoorder Duurte niet gelukke dit kindje reeds vóór de geboorte te dooden!

De zorg die de Duurte op allerlei gebied in ons land verwekt heeft, is nog niet te vergelijken met de ellende in Duitschland. Rijk en groot is Germania ten oorlog getogen, arm en zwak is het teruggekomen. Vroeger was er overproductie, thans kan de productie geen gelijken tred houden met de consumptie. Op zichzelf genomen zou dit verschijnsel niet zorgwekkend behoeven te zijn, indien uit andere landen voldoende levensmiddelen konden worden aangevoerd. Maar de invoer stuit op valuta-moeilijkheden. Terwijl de Mark vroeger een waarde vertegenwoordigde van circa 60 Nederlandsche centen, is de koers thans 3 à 4 cent. Daardoor is het commercieel evenwicht tusschen Duitschland en de andere volken verbroken, en staat het geïsoleerd op de wereld.

De lage koers van de Duitsche Mark rukt niet alleen het economische leven uit zijn voegen, maar belemmert ook den

arbeid in Gods koninkrijk. De Duitsche Zending staat voor een zware zwarte toekomst. Van een gedeelte van het zendingsterrein zijn de Duitsche zendingsgenootschappen door de Engelschen verbannen, op het Zendingsgebied dat ze overhielden (b.v. Nederlandsch Indië) zijn door den valutastand de bezwaren haast onoverkomenlijk geworden.

Zoo had b.v. het Rijnsche Zendingsgenootschap, dat zijn zetel in Barmen heeft, over 1919 een inkomen te boeken van ruim 2 millioen Mark, d.i. naar de waarde van vóór vijf jaar één millioen twee honderd duizend gulden. Nu de Mark echter berekend wordt op 4 cent daalt dit bedrag tot tachtig duizend gulden. De vraag mag gedaan worden, of de Zending van de Gereformeerde Kerken niet op eenigerlei wijze de Duitsche christenen in dezen financieelen nood te hulp komen kan.

De Rijnsche Zending heeft ook het verlies te betreuren van haar Director Joh. Spiecker. Hij was iemand die een sympathieken indruk maakte. Den 19 Januari is hij in den leeftijd van 64 jaren na een korte griep-ongesteldheid in den Heere ontslapen. De *Berichte der Rheinischen Missions-Gesellschaft* (jaargang 1920, No. 3) geven een overzicht van zijn leven en werken. In de Maartaflevering van de *Allgemeine Missionszeitschrift* wijdt Joh. Warneck een waardeerend artikel aan den overleden Zendingsdirector.

Al zijn de toestanden in Duitschland veel erger dan bij ons, de Duurte drukt met haar zware hand ook op ons leven. De druk wordt het meest gevoeld bij hen, die een vast salaris genieten. Tot deze categorie behooren de predikanten.

We danken er God voor, dat de predikanten onzer kerken hun nood niet luid uitroepen, en tot verhooging van tractement niet gebruik maken van middelen welke iemand, die in de heilige bediening staat, onwaardig zijn. Maar al wordt de nood niet uitgeroepen, daarom *is die er wel.* Al kan ik geen voorbeeld geven van een pastorie waar honger geleden wordt (trouwens, dat zou een ten hemel schreiende zonde zijn), er

zijn onderscheidene predikantsgezinnen, waar het tractement van den vader beslist onvoldoende is om de kinderen behoorlijk te kleeden, de linnenkast op peil te houden, het huisraad te vernieuwen en — last not least — boeken te koopen.

Wanneer de antwoorden op het rondschrijven van de Deputaten der Generale Synode voor de verbetering der predikantstractementen ingekomen zijn, zal blijken dat er sinds de vorige Synode aanmerkelijke vooruitgang is. Vergelijken we de financieele regelingen in onze kerken met die in het Hervormd kerkgenootschap, dan is er stof tot danken.

Er is evenwel nog heel veel te verbeteren. Het is tot onze ouderlingen en gemeenteleden niet genoeg doorgedrongen, dat het geld voor de helft in waarde verminderd is, en het leven dus honderd procent duurder is geworden. Dat wil zeggen: indien de tractementen van de predikanten in vergelijking met 1914 verdubbeld zijn, bleven zij op het zelfde peil als in 1914. Wanneer een dienaar, die in 1914 1500 gulden per jaar als tractement ontving, nu 3000 gulden geniet, is zijn salaris precies gelijk aan dat van 1914 en is hij in al die jaren *niets* vooruitgegaan. Was het tractement in 1914 te laag, en wordt het nu verdubbeld, dan is het nu zeker te laag.

Er zijn ouderlingen die dit helder inzien, maar sommige opzieners ontbreekt het nog aan het rechte inzicht in dezen. Laat ze eens ter informatie gaan bij de arbeiders, en vragen wat in het gezin inkwam in 1914 en nu. Dan zal blijken, dat, over het algemeen genomen, de inkomens der arbeiders verdubbeld, in enkele gevallen verdriedubbeld zijn.

Het is de plicht der opzieners er voor te zorgen dat de dienaren des Woords zonder zorg van het Evangelie leven. Toegepast op de toestanden van onzen tijd wil dat zeggen dat het tractement het dubbele moet bedragen van 1914.

Hoe zal het geld er komen?

Door de leden der kerk duidelijk te maken dat het *noodig* is. Het is aanbevelenswaardig, dat de dienaar des

Woords zich zoo weinig mogelijk met de zorg voor de kerkelijke financieën bemoeit, maar de ouderlingen kunnen òf in privaat bezoek òf in gemeentelijke vergaderingen aantoonen, dat de bijdragen voor de kerk verdubbeld moeten worden. Wanneer dit den leden eens helder wordt uiteengezet en de ouderlingen zelf een goed voorbeeld geven, wordt de verantwoordelijkheid gevoeld en gaan de beurzen open. *Gereformeerde menschen hebben veel over voor de zaak des Heeren.* De geschiedenis van de laatste helft der negentiende eeuw is er, om deze stelling te bewijzen.

Zijn er gemeenten die, wanneer ze zich tot het uiterste inspannen, het tractement niet tot de vereischte hoogte kunnen opvoeren, dan late men toch het gezin van den dienaar des Woords geen slachtoffer worden van de Duurte, maar zorge dat de andere kerken in classis of provincie voldoenden steun bieden. Het mag niet voorkomen in Gereformeerde kerken, *gelijk het voorgekomen is*, dat een predikant met een gezin van *negen* kinderen in het jaar 1919 zestienhonderd gulden traktement ontvangt. Indien hier geen schuld bij de gemeente ligt, is er zeker nalatigheid bij de classis, die zulk een toestand in haar midden duldt. Mag ik het hier maar eens vertellen, dat toen in de pastorie het laatste kind geboren werd, de predikantsvrouw geen geld had om nieuwe luiers te koopen? Die predikant en zijn vrouw hebben door Gods genade zonder morren het leed gedragen. Zij hebben niet geklaagd, maar wij klagen er wel over dat in het jaar 1919 een dienaar des Woords met vrouw en negen kinderen, zestienhonderd gulden tractement ontvangt, terwijl door personen, die er over oordeelen kunnen, erkend wordt, dat in normale gevallen een candidaat, zal hij zonder zorg leven, thans beroepen moet worden op f 2500.— plus vrije pastorie en vrijdom van belasting.

Wat voor de dienaren des Woords geldt, is ook van toepassing op de emeriti-predikanten, predikantsweduwen en weezen. Zullen de pensioenen gelijk blijven, dan moeten de bedragen van 1914 *verdubbeld* worden. Is het niet een oneer,

is het niet een zonde van de kerken, wanneer door particuliere liefdadigheid aangevuld moet worden het pensioentje van de weduwen, van een dienaar des Woords, die, met bescheiden gaven maar toch in getrouwheid, bijna veertig jaren de kerken heeft gediend?

Mogen de kerken uit alle provincien er voor zorgen, dat ter Synodale tafel voorstellen aanwezig zijn tot verdubbeling van de in de regeling van Art. 13 K.O. genoemde minima!

T. HOEKSTRA.

RECENSIËN.

De Antichrist. Door Dr. V. HEPP. V. D. M. te Watergraafsmeer. — J. H. KOK, 1919, Kampen.

In het Woord vooraf zegt de schrijver, dat dit boek bestemd is „niet in de eerste plaats voor wetenschappelijk geïnteresseerden, maar voor een publiek van uiteenloopende ontwikkeling." „Daarbij stel ik mij voor, de wetenschappelijke vraagstukken, welke zich uiteraard op mijn weg voordoen, niet angstvallig te mijden, maar op populaire wijze uiteen te zetten." Dit kostelijk boek, in doorgaans duidelijken en aangenamen stijl geschreven, is blijkbaar de vrucht van veel onderzoek, opmerken en nadenken; het zal ieder lezer die begeert toe toe te nemen in de kennis der H. Schrift en het letten op de teekenen der tijden, welkom zijn en grooten dienst bewijzen. De rijkdom van de hier behandelde en verwerkte stof blijkt genoegzaam uit dezen Inhoud. Inleiding. 1. Het getuigenis der Schrift aangaande den Antichrist. bl. 1—117, 2. Het getuigenis der historie aangaande den Antichrist, 3. De Antichrist als toekomstig persoon, 4. De voorloopers van den Antichrist, 5. De type, 6. De wederhouder. 7. De tijd. 8. De karakteristiek. 9. Levensschets. 10. Het rijk. 11. De godsdienst van den Antichrist, 12. De Antichrist en het christelijke leven. 13. De wonderen van den Antichrist. 14. De Antichrist en het sociale leven. 15. Het einde van den Antichrist. Besluit. Aanteekeningen. (260).

Dat de bekwame auteur dit machtig onderwerp, en in zoo breeden opzet, niet in alle deelen even grondig heeft kunnen behandelen, spreekt vanzelf; ook zal hij niet verwachten op aller instemming met al de hier geven uitleggingen c.a. te mogen rekenen. Indien maar zijn uitnemende arbeid velen, vooral van de voorgangers der gemeente en leidslieden des volks, dringt tot zelfstandig onderzoek der H. Schrift, met het oog op de ontzaggelijke gebeurtenissen van dezen tijd. Zulk een boek verdient niet een rustig plekje op de plank der nieuwste literatuur, maar door ruime bespreking in tijdschriften en bladen te worden gebracht onder de aandacht van al het Christenvolk in den lande.

Op een enkel punt willen wij even in 't bizonder de aandacht vestigen: op „de wederhouder van den Antichrist." De besliste uitspraak, bl. 168: „Dit staat derhalve vast: „*met den wederhouder kan geen menschelijke en ook geen Goddelijke macht zijn gemeend*" is, op zijn zachtst beoordeeld, niet afdoende gemotiveerd. Het argument: „Er staat immers, dat de wederhouder zal *weggenomen worden*. En dat kan gelden nòch van Christus, noch van den Heiligen Geest. De Christusregeering zal niet ophouden, zoolang zon en maan het aardrijk beschijnen, en de Geest zal van Sions burgeren niet wijken noch aflaten de wereld te overtuigen van zonde en van gerechtigheid en oordeel" is niet overtuigend. Dat zelfde kan o.i. gezegd worden van *de engelenmacht*, die volgens Dr. H. de wederhouder is. Zullen ooit de engelen „weggenomen worden" van Sions burgeren? Zullen zij niet juist in den bangen tijd van dien Antichrist bizondere zorg dragen voor de kinderen Gods? En: dit „weggenomen worden" ziet immers niet op de ware geloovigen, maar op het afvallig christendom; gelijk ook reeds over en tot Israël de *Heere* klaagt en dreigt: „Wee hun als Ik van hen zal geweken zijn!" Hosea 9 : 12.

Ook is er, gelijk aan Dr. H. niet onbekend is, wel reden voor de vraag, of „weggedaan", „weggenomen worden", wel de juiste vertaling is van het woord in den grondtekst.

„Hartelijk hoop ik, dat men in dit boek meer zal zien dan een studie.

Het wil bovenal een bazuinstoot, een waarschuwingssein zijn.

Het wil geruste christenen wakker roepen.

Het wil hen, die de profetie van den Antichrist nog niet in haar bitteren ernst tot zich lieten doorwerken, tot nadenken brengen.

Het wil ook het hart, dat met angstigen klop den dag van den Zondemensch tegengaat, troosten met de gedachte aan den Sterken Held, die Zijn kerk, dàn bloedkerk, zal ter zijde staan."

Daartoe zegene de Heere dit helder en krachtig getuigenis!

L. LINDEBOOM.

De groote Synode van Dordrecht in 1618—19
door Dr H. KAAJAN, v. d. m. te Rotterdam, N.V. De Standaard — Amsterdam — 1918.

Van tijd tot tijd wordt dit werk nog per advertentie aangekondigd en daarom acht ik het nog niet te laat om het

ook hier nog te bespreken. Dr Kaajan was onder ons de aangewezen man om in het jubileum-jaar der Synode over deze grootsche kerkvergadering te schrijven en hij heeft voor haar „een eerezuil" opgericht. Daartoe behoorde niet zoozeer moed, gelijk dit voor honderd jaar het geval was toen Ds Nicolaas Schotsman zijn eerezuil oprichtte, maar wel veel kennis. Immers er zou geen reden zijn om nogmaals over de Synode te schrijven indien de auteur geen nieuwe dingen uit den ouden schat van materiaal zoude te voorschijn brengen voor den bouw van zijn nieuwe eerezuil. Doch daartoe was juist deze geleerde in staat! Hopen van het meest geschikte materiaal had hij samengelezen en als het ware weggeborgen in ontallijk veel noten toen hij zijn „Pro-acta der Dordsche Synode" schreef. Daar lagen de grondstoffen als opgehoopt en ieder zal erkennen, en schier ieder heeft het reeds uitgesproken, dat de Rotterdamsche dominee van die massa's grondstoffen een machtige eerezuil heeft gebouwd. Op de samenstelling der deelen heb ik niets af te dingen; ik heb geen kritiek op de rangschikking van de stof. Het geheel is sluitend, schoon; de Franschman zoude zeggen: c'est fait! Deze is ook mijne meening: 't is af. Zeer juist gezien is dat in dit deftig uitgevoerde werk de noten niet pasten aan den voet van de pagina, doch een plaats moesten hebben aan het einde, waarin evenals in zijn pro-acta helaas een naam-register ontbreekt. De auteur schijnt het ons niet te gemakkelijk willen maken, maar ons dwingen om het geheel te lezen, waartoe de toon waarin het geheel gesteld is, het royaal formaat, de pracht-letter, ja alles ons vriendelijk noodigt. Het werk is verlucht door een portret van Johannes Bogerman en een weergave van de Kloveniers-doelen. Een oogenblik lijkt mij dat de auteur niet behoedzaam genoeg is geweest en zijn geest een kleinen bokkensprong liet maken en wel toen hij op blz. 114 § 4.— schreef: „snood bedrog" of *afschuwelijk misverstand*. Het nageslacht zal dezen capriool niet al te goed begrijpen. Het doet komisch aan zoo'n geleerd auteur schrijvende zoo'n klassiek werk ineens zulk een onberekenbaren sprong te zien maken. Ik houd mij verzekerd dat schrijver en uitgever reeds veel genoegen van deze uitgave hebben gehad en allicht nog zullen hebben. Het zij hun gegund!

Het is verdiend!

G. KEIZER.

Ter herdenking van de Nationale Synode van Dordrecht 1618—1619 bij haar aanstaand derde eeuwgetijde door A. H. NIEBOER, Geref. predikant te Krabbendijke, 1918, drukkerij Libertas — Rotterdam.

Ik meen dat dit vlugschriftje, eene uitwerking van een referaat, gehouden op de Zeeuwsche Predikanten-Conferentie, 1918, eerder verschenen is dan het boven aangekondigde klassieke werk. Ik kan mij voorstellen dat referent is verzocht zijn bijdrage door den druk verkrijgbaar te stellen. Wie een kort overzicht wil hebben van hetgeen aan de Synode voorafging, in haar vergaderingen werd verhandeld en uit haar voortvloeide, vindt dat in dit boekske en zulks heel goed gedocumenteerd, vlot geschreven en in uitnemende volgorde. Enkele druk- en schrijffoutjes troffen we aan o.a. op blz. 32 moet staan Rivetus en op blz. 42 Dammannus wat niet wegneemt dat het geheel goed is verzorgd. Ik acht de opmerking van Deodatus: „les canons de Dordrecht ont emporté la tête d' Oldenbarneveld," niet geestig, in welk oordeel de auteur met mij verschilt van gevoelen, blz. 41. Bij een nakomeling uit de „Refuge Italienne te Genève" had ik fijner gevoel verondersteld! Het boekje van Ds Nieboer kan ik zeer hartelijk aanbevelen voor hen die in een kort bestek een overzicht verlangen van hetgeen in de drie boven aangegeven punten wordt geboden. De uitgeefster heeft ook gezorgd voor eene eenvoudige illustratie: een portret van Arminius, Gomarus, Bogerman en Hommius; een mooie weergave van eene vergadering der Synode en van de Doel-Capelle.

G. KEIZER.

De Synode van Dordrecht, 1618—19, door Dr M. MEINDERSMA, N. V. voorheen P. M. WINK Zalt-Bommel 1918.

Dat de tijden zijn veranderd en de Synode anders wordt gewaardeerd dan voor honderd jaar blijkt wel het klaarst uit het bovengenoemde beknopte boekje van den vrijzinnigen predikant en historicus uit den Bosch. Dat wij hier met een vrijzinnig auteur hebben te doen blijkt natuurlijk uit alles, uit de waardeering der feiten niet minder dan uit heel de terminologie. Zoo leest ge direct al in de inleiding dat in 1816 door het besluit van Koning Willem I „de Herv. Kerk ten onzent een ander gewaad van Koning Willem I heeft gekregen;

dat er toen niet iets nieuws tot stand is gekomen; dat wij kunnen zeggen, dat in 1816 *Statutenwijziging* [1]) tot stand kwam." De schrijver belooft „natuurlijk strikte onpartijdigheid te zullen betrachten." Het eerste hoofdstuk „het Voorspel," geeft een overzicht door iemand die verraadt historicus te zijn en bizonder thuis in de stof die hij met gemakkelijkheid behandelt in beknopten vorm. Hij is aanhanger van de Leidsche historische school; deelt de opinie van prof. Goossen over het „tertium genus" van de reformatorische beweging in ons vaderland, later overvleugeld door het Calvinisme, doch dat door heel de historie der vaderlandsche kerk zich liet gevoelen (blz. 8, 23, 24). Dit eerste mooie hoofdstuk eindigt: „het voorspel was geeindigd, de tragedie ving aan." Het tweede draagt ten titel: de Nationale Synode aan den Arbeid, en biedt eene soortgelijke, doch toch weer eene andere afbeelding dan die in het boekje van Nieboer, „van het Synoden binnen Dordrecht gehouden." Wederom verzekert ons de auteur dat „onpartijdigheid bij de beschrijving van de „faits et gestes" van dit kerkelijk drama natuurlijk de eerste eisch is." Dit hoofdstuk geeft een beknopt en zakelijk overzicht van de samenstelling der Synode, van de citatie der Remonstranten en den strijd met hen, hun demissie, veroordeeling, alsmede die van Vorstius, de opstelling van de Dordtsche leerregels en van al datgene wat wij samenvatten onder den naam „de Post-acta", van hetgeen behandeld werd en waartoe besloten nadat de buitenlanders waren afgereisd; dit gedeelte is verlucht met twee pracht-portretten, een van Bogerman en een van Episcopius. Ik mis op blz. 46 onder de geciteerde Remonstranten Vezelius uit Echteld. Een minder mooie uitdrukking dunkt mij „teruggehuiverd" blz. 53, in het woord huiveren schuilt al het begrip terug. Ik lees liever: men heeft er voor gehuiverd God te maken tot auteur van de zonde.

Het derde hoofdstuk handelt over de „Resultaten". Ik lees daar blz. 76 met betrekking tot de verboden godsdienstige samenkomsten van de Remonstranten: „tegenover den schout en diens rakkers, ja, zelfs tegen op hen afgestuurde soldaten namen de vergaderden dan een dreigende houding aan." Dit frappeerde mij! Nooit las ik dat de zoo geplaagde „Afgescheidenen" ooit zulk eene houding aannamen tegenover hunne vervolgers! Van tijd tot tijd maakt de auteur een

1) Ik cursiveer.

klein uitstapje en wordt toepasselijk met het oog op kerkelijke verhoudingen in den tegenwoordigen tijd, blz. 36, noot, blz. 83, waarbij hij zich voorstander betoont van eene evenredige vertegenwoordiging en mocht dat beginsel zegevieren ook hoopt en beter acht dat de Remonstranten dan wederkeeren in het oude kerkelijke tehuis. Deze meening wordt niet door de Remonstranten gedeeld. In dit gedeelte spreekt de auteur ook nog al uitvoerig over de bijbelvertaling, een resultaat van de Synode van verblijdenden aard; blz. 84. Het besluit, waarin nagegaan wordt wat deze Synode beduidt ten opzichte van kerk, staat en maatschappij, theologie en religie, draagt uit den aard der zaak een meer subjectief karakter. Wij verschillen natuurlijk nog al iets in ons „werturteil" van den schrijver; ik behoef slechts de volgende tirade te citeeren om dat te verstaan: „het theologisch geschil der zeventiende eeuw is dus voor ons derhalve alleen van historisch belang en zal niet bij machte zijn onze hoofden meer warm te maken". Het theologisch verschil is voor ons van hooger dan alleen van historisch belang en daarom moet ook het gereformeerd volksdeel weten waarom het ging op de Synode van Dordrecht; daartoe zal het ook goed doen het hier aangekondigde boekje van Dr Meindersma te lezen en het zal mede door die lectuur overtuigd worden dat het te Dordrecht ging om vitale belangen der kerk.

G. KEIZER.

De Gereformeerd-Ethischen. Ter verzoening onder de Orthodoxen door Dr H. J. A. DE VRYER — X en 128 bladzijden roy.-octavo — prijs f 2.25 Utrecht, KEMINK EN ZOON, 1920.

De auteur besluit zijn boek met deze zaligsprekingen: „Zalig zijn de zachtmoedigen, want zij zullen het aardrijk beërven. Zalig zijn de vreedzamen, want zij zullen Gods kinderen genaamd worden." Welnu hij heeft veelszins in den geest der zachtmoedigheid en vreedzaamheid geschreven — wat ook door mij gewaardeerd wordt.

Na eene Inleiding handelt de auteur eerst over de Gereformeerden, daarna over de Ethischen en ten slotte over de Gereformeerd-Ethischen,

Vierderlei ideaal zweefde den Schrijver voor oogen.

Allereerst beproeft hij de Gereformeerden (niet in kerkelijken maar in Confessioneelen zin) en de Ethischen er van te

doordringen, dat ze te veel blind zijn voor hunne eigene fouten, dat ze elkander veel te weinig verstaan en dat ze gehouden zijn elkander te waardeeren en in één gelid saam te strijden tegen het ongeloof en de revolutie.

Vervolgens moeten alle Gereformeerden den strijd aanbinden tegen het Intellectualisme en veel meer dan tot dusver (de periode der Reformatie uitgezonderd) in de theorie en in de praktijk er mee rekenen, dat de religie meer eene zaak van het hart (het gevoel en den wil) dan van het verstand is. Daarna dienen de Gereformeerden eindelijk eens ernst te maken met hun eigen beginsel, dat de belijdenis steeds meer uit Gods Woord ontwikkeld moet worden, dat de Heilige Schrift ook voor het heden zooveel bevat en dat het zingen van gezangen door de nieuwe bedeeling geeischt wordt. Maar deze nadere Reformatie dient met bedachtzaamheid te geschieden.

Ten laatste moet aan den strijd der richtingen in de Nederlandsch-Hervormde Kerk een einde komen en daartoe het voorstel, dat voor enkele jaren door de Utrechtsche Hoogleeraren in de Theologie, voorzoover ze Hervormd waren, ontworpen is, aangenomen.

Het laatste punt kan ik terzijde laten.

Een enkel woord echter over de andere desiderata.

Van intellectualisme ben ik ook afkeerig en daarom kan ik me met veel wat bij II behoort, vereenigen. Maar de schrijver had m.i. krachtiger moeten waarschuwen tegen het tegenovergestelde euvel.

Ook beaam ik van harte de stelling, dat we niet bij het oude moeten zweren. En zeer hoop ik, dat de nadere Reformatie met bedachtzaamheid door onze a.s. Generale Synode ter hand zal worden genomen.

Wat de hoofdzaak betreft, ga ik dus inzake II en III met Dr. de Vryer accoord.

Anders sta ik tegenover I.

Natuurlijk acht ik ook het noodig en gewenscht dat Gereformeerden en Ethischen beide zich wachten voor lichtvaardig veroordeelen en in elkander het goede waardeeren.

Maar het oordeel over de Ethischen is hier toch al heel gunstig — of laat ik liever zeggen: De karakteristiek van de Ethischen is hier niet historisch getrouw.

Dit laat zich verstaan.

Dr. de Vryer was vroeger een hunner. Door zijn verblijf aan de Universiteit te Utrecht en door het verkeer in de

gemeente is hij echter — naar zijn eigen woord — voor de gereformeerde leer gewonnen. Maar vroeger heeft hij veel aan ethische schrijvers, predikanten en hoogleeraren te danken gehad.

Welnu dit doet lichtelijk minder objectief oordeelen.

En dat is hier het geval.

De Ethischen zelven zullen 't me m.i. toegeven.

Er zullen nog wel zulke Ethischen zijn — maar dat de tegenwoordige Ethischen over 't algemeen slechts geoorloofde Schriftkritiek oefenen en niet verder gaan dan het laten rusten van enkele dogma's . . . . zie, dat is toch al te zeer met de realiteit in strijd.

Het bedenkelijke van de ethische richting is veelszins uit het oog verloren en daarmee valt het geheele betoog.

Wat de schrijver terloops nu en dan onvriendelijk en onjuist opmerkt over de quaestie Ds. N. is eenzijdig. Ik ga dit echter voorbij. Ook de vele practische opmerkingen en die over de Jong-Gereformeerden. Eveneens verschillende op zich zelf staande uitspraken, waartegen wel iets ware in te brengen, en anderen, die metterdaad de overweging verdienen.

De bemaning Gereformeerd-Ethischen (Gereformeerden, die afkeerig zijn van intellectualisme en het ethische element niet willen verwaarloozen) is m.i. even ongeschikt als die van Ethisch-Gereformeerd.

Ook tegen haar geldt de stelling van Dr. Ruys: „Ze is òf een pleonasme òf eene contradictio in terminis".

De lectuur van dit geschrift ware aangenamer geweest, wanneer de schrijver meer methodisch te werk gegaan was, zich voor herhalingen gewacht en naar meerdere beknoptheid gestreeft had.

Onze God geve aan allen, die den naam van Christus noemen, op nobele wijze den strijd voor hunne overtuiging te voeren, en de waarheid en den vrede lief te hebben!

HONIG.

Schild en Pijl. De Heilige Schrift en de vergelijkende Godsdienstwetenschap, door Dr. G. Ch. AALDERS. — Kampen; J. H. KOK.

Dit belangrijke probleem wordt door Dr. Aalders in dit kleine geschriftje op uitnemende wijze behandeld. Na eene

korte bestrijding van de „methodische grondstelling", volgens welke het wetenschappelijk ongeoorloofd zou zijn, een principieel onderscheid te maken tusschen den inhoud der Schrift en de Heidensche godsdiensten, gaat de auteur over tot het aangevoerde feitenmateriaal. Hij stelt — natuurlijk — voorop, dat volledigheid hier onmogelijk is, maar weet dan toch op meesterlijke wijze de hoofdpunten in het kort te bespreken. Zoo komen ter sprake de verhalen aangaande de schepping, Paradijs en val, en den zondvloed, Mozes en Chammoerapi, Isrels cultus, de naam Jahwe, de geschiedenis van Simson, de profeten, het monotheïsme, de Psalmen, en voorts de bewering aangaande in de Schrift te vinden sporen van polytheisme, animisme en feetisjisme.

Zooals men ziet dus een menigte van vraagstukken, en aangaande deze alle weet Dr. Aalders op heldere wijze den lezer te orienteeren, en in het kort den weg aan te wijzen, waarop de weerlegging der moderne beweringen is te vinden. Een waardevol boekje, ter lezing en bestudeering ten zeerste aan te bevelen.

RIDDERBOS.

Lic. J. Hänel, Der Schriftbegriff Jesu.
Gütersloh, BERTELSMANN ; 224 blz.

Dit deel van de „Beiträge zur Förderung christlicher Theologie" is eene degelijke en belangrijke studie, belangrijk ook inzonderheid voor dezen tijd, waarin de vraag naar de beteekenis der H. Schrift voortdurend aan de orde blijft.

Belangrijk is reeds het eerste gedeelte, waarin hoofdzakelijk wordt gehandeld over den omvang en den tekst van het door Jezus gebruikte Oude Testament. Wat het eerste betreft, bevestigt de auteur door een nieuw onderzoek der gegevens, dat de canon van het O. T. in Jezus' dagen denzelfden omvang had als de onze. Aangaande den tekst is zijne meening (o.a. op Matth. 27 : 46 gegrond), dat Jezus het O. T. niet in het Hebreeuwsch, maar in het Arameesch las. Uitvoerig wordt stilgestaan bij het probleem van de overeenstemming van Jezus door de evangelisten vermelde woorden met de Septuagint. Deze overeenstemming wordt (met Zahn) voor zeer beperkt verklaard, en, zoover ze bestaat, afgeleid uit den arbeid der evangelisten, of ook uit wijziging van de Sept. naar de evangeliën.

Van ingrijpender belang nog is het tweede gedeelte, handelend over „Jezus' oordeel aangaande de waarde van het Oude Testament." De auteur meent, dat Jezus wel eenerzijds in de Schrift Goddelijke openbaring vindt, maar anderzijds sommige uitspraken der Schrift beoordeelt als blootmenschelijk (bl. 150 v.) Als bewijs beroept hij zich o.a. op Matth. 19 : 8; waar Jezus Mozes' toelating van de echtscheiding als eene *menschelijke* daad zou stellen tegenover de *Goddelijke* instelling van de onverbrekelijkheid van het huwelijk (vs. 4). Hieraan wordt dan door den auteur weer het recht ontleend om te beweren, dat Jezus' uitspraak, dat David in den 110en Psalm „in den Geest" sprak (Matth. 22 : 43) de bedoeling heeft, dit woord te onderscheiden van anderen door de Schrift overgeleverde woorden van David, waarin hij *niet* in den Geest zou hebben gesproken.

Zooals men ziet, is deze beschouwing eene andere dan de onze; en in het laatstgenoemde punt vertoont ze ook duidelijk haar zwakheid. Immers, Jezus' argumentatie tegen de Farizeeën mist haar kracht, zoo ze zich niet meer baseert op de Schrift als zoodanig, maar op eene uitspraak van Jezus zelf, dat dit bepaalde Schriftwoord „in den Geest" gesproken is; immers zou zulk eene uitspraak van Jezus door de Farizeeën niet als gezaghebbend worden beschouwd.

Dit neemt echter niet weg, dat deze studie hoogst belangrijk is en nadere overweging ten volle waardig is. Te waardeeren valt b.v. ook de erkentenis, dat Jezus de historische gegevens van het O. T. voor betrouwbaar heeft gehouden; waarbij wordt afgewezen de meening van Valeton, dat Jezus de historische stoffen van het O. T. enkel als „leermateriaal" zou hebben gebruikt, zonder naar de historische waarheid te vragen (bl. 214 v.). Toch moet hier weer aan worden toegevoegd, dat de auteur in dezen Jezus blijkbaar niet als autoriteit erkent: over historische „Notizen" kan Hij hebben gedacht zooals de vulgaire meening het deed — slechts op het gebied van het religieuze leven is Hij de norm (bl. 219).

RIDDERBOS.

ONTVANGEN BOEKEN.

Lic. J. Hänel (Greifswald) **Der Schriftbegriff Jesu.** Gütersloh, C. BERTELSMANN 1919, 12.50 Mark.

G. N. Bonwetsch. **Grundriss der Dogmengeschichte.** Gütersloh. C. BERTELSMANN, 1919, 12 Mark.

C. Stange. **Luther and das sittliche Ideal.** Gütersloh. C. BERTELSMANN, 1919, 4 Mark.

T. de Jong. **De Nederlandsche Soldaat.** Kampen, J. H. KOK.

J. Kok. **De profeet van Opperdoes** (Jan Mazereeuw). Kampen, J. H. KOK, 1919.

J. C. Wirtz. **Uit de School geklapt.** Kampen, J. H. KOK, 1919.

A. van Hoogstraten-Schoch. **Kijkjes door 's levens Venster.** Kampen, J. H. KOK, 1919.

Jaarboekje der Ned. Chr. Studenten Vereeniging voor 1920. Driebergen, „HARDENBROEK".

S. Datema. **Al de rechten van uwen mond. Gedachtenis woord.** Haarlem, ARIE BIJLAND, 1920.

Idsardi. **Een heilig „ja".** Kampen J. H. KOK, 1920.

Anthonia Margaretha. **De Predikantsvrouw.** Kampen, J. H. KOK, 1920.

Dr. M. J. A. de Vrijer. **De Gereformeerd-Ethischen.** Utrecht, KEMINK & ZOON, 1920.

G. Wisse. **Uit het Zieleleven.** Tweede herziene druk. Kampen. J. H. KOK, 1919.

C. Smeenk. **Het Christen-Socialisme,** no. 1 en 2 van „Ons Arsenaal" Zutfen, J. B. VAN DEN BRINK & Co.